

URSZULA KALINA-PRASZNIC

Uniwersytet Wrocławski

PARADYGMATY SPOŁECZNEGO
UBEZPIECZENIA EMERYTALNEGO
(WYKŁAD INAUGURACYJNY
NA UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM,
ROK AKADEMICKI 2014/2015)

1. ZDARZENIA LOSOWE, NIEPEWNOŚĆ, RYZYKA

W 1970 r. prof. Kazimierz Urbanik w tej Auli wygłosił wykład inauguracyjny pt. *Matematyka zdarzeń przypadkowych*¹. Na ubiegłorocznej inauguracji Jego uczeń — prof. Zbigniew Jurek — mówił o „matematycznym zarządzaniu ryzykiem — losowością”². Wspólnym mianownikiem tych wykładów, także mojego wystąpienia, jest niepewność i zdarzenia losowe. Są one nieodłącznym elementem naszego życia, źródłem obaw i lęków.

Ludzie zawsze bali się takich losowych przypadków, jak choroba, bieda, starość. Chcemy żyć jak najdłużej, solenizantom życzymy „stu lat”, a przecież starość budzi nasze obawy, kojarzy się z chorobami, niedołężnością, ubóstwem. Zabezpieczenie bytu „na starość” zawsze było przedmiotem troski i różnego rodzaju działań społeczeństw i jednostek. Przez wiele wieków ochronę w okresie starości dawała rodzina i majątek. Gdy tego zabrakło, człowiek zdany był „na łaskę” obcych i pomoc udzielaną przez gminę, państwo, Kościół, instytucje filantropijne — zawsze w upokarzającej formie (testy ubóstwa).

Dożycie starości jest zdarzeniem prawdopodobnym, ale niepewnym. Każde pokolenie dążyło więc do poznania praw rządzących losowością i poszukiwało sposobów na łagodzenie negatywnych skutków starości zarówno biologicznych, jak i ekonomicznych. Tak narodziły się ubezpieczenia emerytalne, wykorzystując

¹ K. Urbanik, *Matematyka zdarzeń przypadkowych*, Odra 1970, nr 11, s. 29–35 (wykład inauguracyjny na Uniwersytecie Wrocławskim w roku akademickim 1970/71).

² Z.J. Jurek, *Matematyczne zarządzanie ryzykiem — losowością (The mathematic of risc and randomness)*, Wrocław 2013 (wykład inauguracyjny na Uniwersytecie Wrocławskim, październik 2013).

mechanizm i instrumenty wcześniej powstałych osobowych ubezpieczeń gospodarczych, które są narzędziem zarządzania ryzykiem, a w przypadku strat spowodowanych przez zajście zdarzenia losowego (realizacja ryzyka) umożliwiają skompensowanie tych strat.

Podstawy rachunkowe wszelkich ubezpieczeń opierają się na matematyce aktuarialnej oraz statystyce i mają swoje źródła w pracach B. Pascala, J. Bernoulliego, G.W. Leibniza, E. Halleya³.

2. GENEZA UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH

Ubezpieczenia mogły powstać dopiero wtedy, gdy możliwe było stosowanie rachunku prawdopodobieństwa i obliczanie ryzyka wypadków losowych. Ryzyko jest bowiem szczególnym przypadkiem niepewności, takim, które można ująć liczbowo⁴. Ryzyko odnosi się więc do zdarzenia przyszłego, niepewnego, niezależnego od woli człowieka i skutkującego stratą (utrata dochodów, wzrostem wydatków). Możemy więc mówić np. o ryzyku pożaru, kradzieży, choroby, bezrobocia, starości. Ubezpieczenia zorganizowano dla ochrony tych ryzyk, tj. poprzez system określonych świadczeń kompensują poniesione straty będące skutkiem tych zdarzeń.

Pośród wszystkich rodzajów ubezpieczeń szczególne znaczenie ze względu na powszechność, wymiar ekonomiczny i socjalny ma ubezpieczenie społeczne. Jest ono przejawem zbiorowej przeczności i solidarności osób pracujących, zagrożonych tymi samymi zdarzeniami o charakterze losowym, skutkującymi utratą wynagrodzenia (lub wzrostem wydatków)⁵. Zdarzenia te to ryzyka socjalne, które są podstawą wyodrębnienia klasycznych działów (pionów) systemu świadczeń w formie między innymi ubezpieczenia chorobowego, macierzyńskiego, wypadkowego, emerytalnego⁶.

Działem dominującym w strukturze ubezpieczenia społecznego ze względu na rozmiary wydatków, ich długotrwały charakter oraz liczbę świadczeniobiorców

³ Matematyka aktuarialna (ubezpieczeniowa) to dział zastosowań matematyki związany z działalnością ubezpieczeniową, obejmuje m.in. konstruowanie tabel trwania życia, kalkulacje składek i rezerw finansowych, zasady tworzenia funduszy emerytalnych. W obliczeniach aktuarialnych stosuje się matematykę finansową, metody rachunku prawdopodobieństwa, teorie ryzyka, metody numeryczne i inne.

⁴ Ryzyko definiowane jest jako zdarzenie prawdopodobne z możliwością straty albo jako niepewność dotycząca pojawienia się straty. Por. T. Szumlicz, *Ubezpieczenie społeczne. Teoria dla praktyki*, Warszawa-Bydgoszcz 2005, s. 73 i n.

⁵ Por. W. Szubert, *Ubezpieczenie społeczne. Zarys systemu*, Warszawa 1987, s. 66, J. Łazowski, *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach* (reprint z 1934 r.), Sopot [b.r.w.], s. 11 i n.

⁶ Klasyczny katalog ryzyk socjalnych ustalony jest w konwencji nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy, dotyczącej minimalnych norm w dziedzinie zabezpieczenia społecznego, uchwalonej dnia 28 czerwca 1952 r.

jest ubezpieczenie emerytalne⁷. Stanowi ono system zagwarantowanych ustawowo świadczeń po osiągnięciu wieku emerytalnego. Podstawą ochrony jest domniemanie zaprzestania aktywności zawodowej i utrata wynagrodzenia z tytułu pracy. Celem tego ubezpieczenia jest ochrona ryzyka emerytalnego, którym jest ryzyko dożycia ustawowo zdefiniowanego wieku emerytalnego⁸. Ryzyko to realizuje się z chwilą osiągnięcia tego wieku i zaprzestania pracy ze skutkiem straty dochodu. Dożycie wieku emerytalnego jest zdarzeniem losowym, gdyż jest ono prawdopodobne, ale niepewne. Niepewność realizacji ryzyka jest mierzalna, a jej liczbowy wymiar zawierają tablice trwania życia (tzw. tablice Halleya, o czym w ubiegłym roku mówił prof. Z. Jurek)⁹.

3. ISTOTA I ZASADY SPOŁECZNEGO UBEZPIECZENIA EMERYTALNEGO

Istota ubezpieczenia emerytalnego opiera się na paradygmatach, czyli określonych zasadach społecznych i ekonomicznych. Wyznaczają one cele systemu, strukturę organizacyjną, sposób i zakres ochrony ryzyka emerytalnego. Paradygmata definiują także stosunek społeczeństwa do ludzi starych, skalę solidaryzmu wewnątrz- i międzypokoleniowego, socjalne funkcje państwa.

Podstawą idei i konstrukcji ubezpieczenia emerytalnego mającego zapewnić bezpieczeństwo socjalne pracownikom (i ich rodzinom) w okresie starości są następujące zasady:

— Powszechność — obejmuje ogół osób pracujących zagrożonych ryzykiem emerytalnym, które tworzą ubezpieczeniową wspólnotę.

— Przymusowość (obowiązek ubezpieczenia) — niezbędna do stworzenia silnej finansowo wspólnoty, gwarantuje powszechny zakres podmiotowy, przeciwdziała brakowi indywidualnej przezorności pracowników lub zaniechaniom pracodawców, przekształca ryzyka indywidualne w ryzyko społeczne (transfer ryzyka), zapewnia korzyści zewnętrzne. Gdyby ubezpieczenie emerytalne było dobrowolne, utrata dochodu w okresie starości przez jednostki nieprzezorne, ro-

⁷ W Europie udział wydatków emerytalnych w PKB stanowi około 10–14%. W 2012 r. w Polsce świadczenia emerytalne pobierało 5,232 mln osób na ogólną kwotę 121 675 mln zł. Rocznik Statystyczny 2013, GUS, Warszawa 2013, s. 46–47, 281, 653.

⁸ W państwach europejskich wiek emerytalny jest różnicowany i wynosi od 59 lat (wielodzietne matki z Republiki Czeskiej) do 67 lat. Przeważa wiek 65 lat.

⁹ Tablice trwania życia (tablice wymieralności) to modelowe konstrukcje przedstawiające proces stopniowego ubytku ludności; podstawowe parametry (wartości prawdopodobnych zgonów) są obliczane na podstawie występujących w badanym okresie rzeczywistych cząstkowych współczynników zgonów. Przewidywany współczynnik dalszego trwania życia ogłasza w Polsce prezes GUS corocznie w formie komunikatu do dnia 31 marca.

dziłaby konieczność ich wsparcia przez rodzinę lub całe społeczeństwo przez różne formy pomocy społecznej finansowanej z podatków.

— Składkowy sposób gromadzenia funduszu emerytalnego, z którego wypłacane są świadczenia kompensujące utratę dochodu. Składka nie jest „odłożonym wynagrodzeniem”, ale wkładem jednostki do wspólnoty, uprawniającym do świadczenia w przyszłości. W płaszczyźnie ekonomicznej jest niewielką pewną stratą (utrata części wynagrodzenia) zapewniającą pokrycie prawdopodobnej dużej niepewnej straty (utrata całego wynagrodzenia).

— Gwarancje ustawowe — prawo określa, komu, kiedy i jakie świadczenie przysługuje, ściśle ustala jego zakres przedmiotowy (warunki nabycia i utraty świadczenia).

— Związek z pracą — zatrudnienie (działalność zawodowa) jest warunkiem nabycia uprawnień, albowiem to praca i dochody z niej są podstawą egzystencji ubezpieczonych, a niemożność jej świadczenia jest ich ryzykiem.

— Roszczeniowość — świadczenia są należne osobom uprawnionym w określonym wymiarze w razie spełnienia ustawowo przewidzianych przesłanek (realizacja ryzyka emerytalnego). Są to przesłanki sformalizowane, a różnorodność sytuacji sprowadzona jest do form typowych, zobiektywizowanych.

— Redystrybucja — polega na korygowaniu zasady ubezpieczeniowej (proporcjonalność wkładu i świadczenia) zasadą socjalną, „wygładzającą” dochody w okresie starości. Jest to redystrybucja dochodu od lepszego do gorszego ryzyka, od osób o dłuższym stażu do osób o stażu krótszym (uwzględnianie tzw. okresów nieskładkowych), od mężczyzn (dłuższy staż, wyższe zarobki, niższa średnia trwania życia) do kobiet (krótszy staż, niższe zarobki, dłuższe średnie trwanie życia).

— Zdefiniowane świadczenie — w każdym ubezpieczeniu kluczowe znaczenie ma określenie świadczenia jako przedmiotu i zakresu odpowiedzialności instytucji ubezpieczeniowej oraz przesłanki ustalenia wysokości składki („cena bezpieczeństwa”). Świadczenie emerytalne jest schematyczne, a jego wymiar wyznacza formuła ustawowa.

— Wykonywanie zadań z zakresu ubezpieczenia społecznego spoczywa na instytucjach publicznych lub na nadzorowanych przez państwo instytucjach prywatnych, niekomercyjnych.

W społecznym ubezpieczeniu emerytalnym przezorność jednostkowa jest zastąpiona przezornością grupową, co ma podstawy w matematyce aktuarialnej. Zjawiska nieprzewidywalne w perspektywie jednostkowej są bowiem przewidywalne dla populacji, co pozwala konstruować programy emerytalne na zasadach aktuarialnych, związanych z tzw. prawem wielkich liczb¹⁰. Przezorność grupowa przejawia się w ubezpieczeniowej wzajemności. W praktyce oznacza to, że składki płacą wszyscy ubezpieczeni, a świadczenia pobierają tylko ci, którzy dożyli

¹⁰ Por. J. Łazowski, *Wstęp...*, s. 69–70.

wieku emerytalnego. Większość finansuje mniejszość. Dzięki opłacaniu składki ubezpieczony nabywa prawa do emerytury. Jest to prawo o charakterze podmiotowym, które przysługuje niezależnie od tego, czy uprawniony ma inne źródła utrzymania, czy też nie. Wnoszenie składki do wspólnego funduszu nie jest procesem indywidualnego „oszczędzania na starość”, lecz formą gromadzenia uprawnień do zabezpieczenia dochodów po zaprzestaniu pracy zawodowej, przez wypłatę środków z tego funduszu.

System ubezpieczenia emerytalnego opiera się na zasadzie ekwiwalentności składki i świadczenia, rozumianej jako wewnętrzna równowaga dochodów (składki) i wydatków (świadczenia), ale nieoznaczającej równowartości sumy wniesionego wkładu i świadczeń pobranych przez jednostkę. Ubezpieczony może bowiem nie otrzymać świadczenia (gdy nie dożyje wieku emerytalnego), pobierać świadczenia na kwotę niższą od wniesionych wpłat lub pobierać świadczenia na kwotę wyższą od wniesionych wpłat, co jest konsekwencją redystrybucji poziomej (wewnątrzpokoleniowej) i przejawem wzajemności ubezpieczeniowej.

4. METODY FINANSOWANIA ŚWIADCZEŃ EMERYTALNYCH

Od przeszło 100 lat ryzyko starości jest chronione przez powszechny system społecznego ubezpieczenia emerytalnego, który narodził się w Niemczech w końcu XIX w., ale już w okresie międzywojennym objął prawie całą Europę kontynentalną, USA oraz niektóre kraje Ameryki Łacińskiej (Argentynę, Chile, Brazylię, Peru, Ekwador)¹¹. Dochody funduszy emerytalnych pochodzą ze składek pracowników, pracodawców oraz dopłat państwa. Świadczenia początkowo były finansowane metodą kapitałową. Działalność finansowa ubezpieczenia emerytalnego opiera się wówczas nie tylko na składkach, lecz także na dochodach z kapitału, gdyż gromadzony przez wiele lat wspólny fundusz wymaga lokowania środków w inwestycje przynoszące określony dochód (np. w papiery wartościowe, nieruchomości)¹².

W okresie międzywojennym po doświadczeniach związanych z utratą rezerw kapitałowych w wyniku wojny i inflacji wszystkie kraje zaniechały tworzenia rezerw kapitałowych i przeszły na repartycyjny system finansowania emerytur

¹¹ Pierwszą regulacją prawną dotyczącą ochrony starości była niemiecka ustawa z 22 czerwca 1889 r. o ubezpieczeniu niezdolności do pracy i starości, w Polsce była to ustawa z 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym, która ochronę na wypadek starości ujmowała według niemieckiego modelu. W 1938 r. obowiązkowe ubezpieczenie emerytalne w Polsce obejmowało 2,064 mln robotników i 343 tys. pracowników umysłowych. Por. Mały Rocznik Statystyczny 1939, GUS Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1939, s. 306.

¹² Por. U. Kalina-Prasznic, *Działalność lokacyjna ubezpieczeń społecznych*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 1991, nr 5.

(i rent)¹³. W Polsce system kapitałowy zastąpiono systemem repartycyjnym na początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, co wiązało się między innymi z koniecznością przeznaczenia akumulacji na bieżące finansowanie inwestycji i odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych.

Metoda repartycyjna, „płacisz, kiedy idziesz” (*pay-as-you-go*) polega na gromadzeniu takiego funduszu w ciągu roku, który służy sfinansowaniu bieżących wypłat emerytur. Źródłem pokrycia wydatków jest wówczas na bieżąco wnoszona składka (repartycyjna). Finansowanie metodą repartycyjną opiera się na re-dystrybucji międzypokoleniowej, tzn. składka pokolenia aktywnego zawodowo finansuje świadczenia wypłacane pokoleniu dezaktywnemu (emerytom). Fundusz ubezpieczenia emerytalnego ma wówczas charakter konsumpcyjny, a nie inwestycyjny.

Zarówno kapitałowa, jak i repartycyjna metoda finansowania emerytur bazuje na ubezpieczeniowych paradygmatach, czyli idei wzajemności i zbiorowej solidarności. Świadczenia dla osób, które dożyły wieku emerytalnego, zawsze wypłacane są ze wspólnie gromadzonego funduszu. Obie metody „na bieżąco” dokonują podziału wytworzonego dochodu narodowego między generacje aktywne zawodowo i emerytów, a jego poziom określa także poziom świadczeń. Ani system kapitałowy, ani repartycyjny nie są w stanie zagwarantować poziomu emerytur, mogą jedynie, i to w podobny sposób, zapewnić ich proporcjonalność do wniesionego wkładu (składki)¹⁴.

5. PARAMETRYCZNE REFORMY EMERYTALNE

Spory o metodę finansowania społecznego ubezpieczenia emerytalnego odżyły w końcu XX w., wpisując się w inicjatywy podejmowane na całym świecie, a mające na celu zapewnienie równowagi finansowej instytucjom emerytalnym w warunkach spowolnionego wzrostu gospodarczego, starzenia się społeczeństw czy wreszcie przemian ustrojowych. Celem bezpośrednim było ograniczenie wydatków emerytalnych dominujących w wydatkach socjalnych (a uznanych za zbyt hojne). Działania te w większości państw przybrały formę kompleksowych reform o charakterze parametrycznym lub paradygmatycznym.

¹³ Np. w Szwecji zrezygnowano z systemu kapitałowego w latach trzydziestych ubiegłego wieku, we Francji w połowie lat czterdziestych, w Belgii, Niemczech i Holandii w latach pięćdziesiątych.

¹⁴ Por. K. Starzec, *Jak finansować emerytury. „Modele reformy systemu emerytalno-rentowego i ścieżki dojścia”*, Kwartalnik Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996, s. 94–101; U. Kalina-Prasznic, *Kontrowersje wokół reformowania systemów emerytalnych*, Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych 1997, nr 7; W. Muszalski, *Ubezpieczenie społeczne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 108–111.

Reformy parametryczne realizowały kraje wysoko rozwinięte o dojrzałych systemach emerytalnych¹⁵. Wprowadzały one zmiany podstawowych parametrów, polegające między innymi na: podniesieniu wieku emerytalnego i zrównaniu go dla kobiet i mężczyzn, wydłużeniu stażu pracy uprawniającego do świadczenia w pełnym wymiarze, zmianie zasad waloryzacji (najczęściej z waloryzacji płacowej na cenową), czasowym zamrożeniu waloryzacji, obniżeniu stopy zastąpienia (np. Niemcy z 70 do 64%, Włochy z 64 do 56% — do 2020 r.), ograniczeniu redystrybucji i podniesieniu poziomu składki, likwidacji tzw. wcześniejszych emerytur¹⁶.

Zmiany parametryczne były transparentne i miały charakter ewolucyjny, wprowadzano je powoli z długim okresem *vacatio legis*. Polegały na stopniowym przekształceniu skali redystrybucji, ściślejszym powiązaniu świadczeń z własnym wkładem (składką, stażem pracy). Jednocześnie propagowano zwiększenie osobistej przezroczności między innymi przez wykupywanie świadczeń rentowych w prywatnym ubezpieczeniu gospodarczym.

Kraje realizujące reformy parametryczne nie zmieniły podstawowych paradygmatów dotychczasowych rozwiązań emerytalnych, ukształtowanych w ramach określonego modelu polityki społecznej, mającego na celu zachowanie stabilności rynku pracy i ładu społecznego, w którym ochrona socjalna postrzegana jest jako warunek wzrostu gospodarczego. Utrzymano dotychczasowe metody finansowania (oparte na składce repartycyjnej), widząc w redystrybucji prostej, czyli pokrywaniu bieżących wydatków przez bieżące wpływy, nadal właściwy sposób funkcjonowania społecznego ubezpieczenia emerytalnego. Odrzucono tym samym postulat powrotu po kilkudziesięciu latach do systemu finansowania emerytur na bazie funduszy kapitałowych.

6. PARADYGMATYCZNE REFORMY EMERYTALNE (POLSKA)

Reformy paradygmatyczne (strukturalne) polegają na dogłębnej zmianie koncepcji dotychczasowych zasad organizacji, funkcjonowania oraz roli systemów emerytalnych w życiu społeczeństwa¹⁷. Reformy takie przeprowadzono w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej (kraje postsocjalistyczne i postradzieckie, tzw. kraje transformacji) i Ameryki Łacińskiej. Ich istotą były prywatyzacja i kapitalizacja funduszy emerytalnych, jednakże wprowadzona metoda kapitałowa różni się od tej z początku XX w. Poprzednia polegała na gromadze-

¹⁵ U. Kalina-Prasznic, *Społeczne zabezpieczenie emerytalne pracowników — między prawem a rynkiem*, Warszawa 2012, s. 23–32.

¹⁶ Stopa zastąpienia określa poziom emerytury w pierwszym roku jej otrzymywania w % indywidualnego wynagrodzenia w ostatnim roku przed przejściem na emeryturę. Obliczana jest dla hipotetycznego pracownika o określonym wynagrodzeniu.

¹⁷ U. Kalina-Prasznic, *Społeczne zabezpieczenie emerytalne pracowników...*, s. 32–37.

niu wspólnego funduszu ubezpieczeniowego i jego pomnażaniu na rzecz ogółu ubezpieczonych, obecna dotyczy prowadzenia imiennych rachunków uczestników systemu, pomnażania indywidualnego wkładu i na ich rzecz, ale również obciążania ryzykiem straty (na wzór funduszy inwestycyjnych), co eliminuje wszelką redystrybucję, ze względów ekonomiczno-społecznych opartą na zasadzie solidaryzmu¹⁸.

W Polsce reforma paradygmatyczna została przeprowadzona w skrajnej postaci¹⁹. Obowiązkowo objęła osoby urodzone po 31 grudnia 1968 r. Wobec ubezpieczonych urodzonych wcześniej wprowadzono rozwiązania przejściowe o wygasającym charakterze²⁰. Paradygmaty społecznego ubezpieczenia emerytalnego zastąpiono ideą przymusowych oszczędności i inwestycji. W płaszczyźnie organizacyjno-finansowej oznaczało to wprowadzenie systemu filarowego. Tak zwany I filar tworzy: Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) dysponujący Funduszem Ubezpieczeń Społecznych (FUS), kompensującym wspólne ryzyka, II filar tworzą prywatne, otwarte fundusze emerytalne (OFE) zarządzane przez powszechne towarzystwa emerytalne (PTE)²¹.

7. SKUTKI ODRZUCENIA PARADYGMATÓW SPOŁECZNEGO UBEZPIECZENIA EMERYTALNEGO

Każdy ubezpieczony w nowym systemie posiada obecnie 3 konta imienne o odmiennym charakterze, na które wpływa składka emerytalna w wysokości 19,52% podstawy wymiaru. Składka dzielona jest na 3 lub 2 części w zależności od decyzji ubezpieczonego odnośnie do członkostwa w OFE, które od 2014 r. jest dobrowolne, a nie obowiązkowe²². Jeżeli ubezpieczony zadeklarował członkostwo w wybranym OFE, wówczas jego składka dzielona jest na 3 części, w proporcjach

¹⁸ W. Muszalski, *Ubezpieczenie społeczne...*, s. 110.

¹⁹ Reformę wprowadzono pakietem ustaw, z których kluczowe znaczenie miały wielokrotnie nowelizowane: ustawa z 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i finansowaniu funduszy emerytalnych (tekst jedn. Dz.U. z 2010 r. Nr 34, poz. 189 ze zm.), ustawa z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn. z 2009 r., Dz.U. Nr 153, poz. 1227 ze zm.), ustawa z 13 października 2005 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (tekst jedn. z 2009 r., Dz.U. Nr 205, poz. 1585 ze zm.).

²⁰ Urodzeni przed 1 stycznia 1949 objęci są dawnym repartycyjnym systemem emerytalnym ze zdefiniowanym świadczeniem (tzw. stary ZUS), urodzeni po 31 grudnia 1948 r. a przed 1 stycznia 1969 r. mogli wybrać objęcie „starym” lub „nowym” systemem (ze zdefiniowaną składką).

²¹ ZUS jest państwową jednostką organizacyjną posiadającą osobowość prawną i dysponentem funduszu emerytalnego, będącego wydzieloną częścią FUS, który jest państwowym funduszem celowym. PTE są prywatnymi spółkami akcyjnymi, odpłatnie zarządzającymi OFE.

²² Ustawa z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytury ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych (Dz.U. z 2013 r., poz. 1717).

12,22%, 4,38%, 2,92% podstawy wymiaru²³. Składka 12,22% ewidencjonowana jest na imiennym koncie w ZUS (FUS), które jest „zapisem historii ubezpieczeniowej” danej osoby. Wnoszone kwoty przeznaczone są na finansowanie bieżących emerytur, gdyż składka ma charakter repartycyjny. Ewidencjonowane wpłaty waloryzowane są według formuły opartej (w uproszczeniu) na wskaźniku cen towarów i usług konsumpcyjnych. Pozostała część składki (7,3%) wnoszona jest na subkonto w ZUS (4,38%) i na rachunek rozliczeniowy ubezpieczonego w OFE (2,92%). Wpłaty zewidencjonowane na subkoncie także przeznaczone są na sfinansowanie bieżących emerytur, jednocześnie są one corocznie waloryzowane stosownie do wzrostu gospodarczego. Wpłaty na rachunek w OFE inwestowane są w papiery wartościowe według zasad określonych w ustawie z 6 grudnia 2013 r. (cyt.). Jeżeli ubezpieczony nie zadeklarował uczestnictwa w OFE, składka emerytalna — 7,3% podstawy wymiaru w całości zostanie zewidencjonowana na subkoncie danej osoby w ZUS.

Ubezpieczony, gdy dożyje wieku emerytalnego, otrzyma świadczenie wypłacane przez ZUS, wyliczone przez podzielenie podstawy jego obliczenia przez tzw. średnie dalsze trwanie życia dla osób w wieku równym wiekowi przejścia na emeryturę danej osoby²⁴. Podstawą obliczenia emerytury będzie suma zwaloryzowanych składek emerytalnych zewidencjonowanych na indywidualnym koncie ubezpieczonego w ZUS oraz środków zewidencjonowanych na subkoncie ubezpieczonego, w tym także przeniesionych z OFE (ich wielkość zależy od rynkowej wartości jednostek uczestnictwa zgromadzonych na rachunku w momencie likwidacji tego rachunku). Nowa emerytura przyznawana po ukończeniu powszechnego wieku emerytalnego może być podwyższona do najniższego świadczenia tylko wtedy, gdy ubezpieczony udowodni minimalny staż składkowy i nieskładkowy²⁵.

Filarowy system emerytalny wprowadził także cywilno-prawną instytucję „dziedziczenia”, obcą wszelkim ubezpieczeniom. Ma ono miejsce w sytuacji, gdy ubezpieczony nie dożył wieku emerytalnego, czyli nie nastąpiła realizacja ryzyka. Upraszczając problem można powiedzieć, że następuje wtedy „dziedziczenie” składki, czyli środków zewidencjonowanych na subkoncie (ewentualnie również na rachunku w OFE) przez osoby wskazane wcześniej przez ubezpieczonego, w przypadku braku takiego wskazania środki wchodzi do masy spadkowej. W przypadku śmierci emeryta, jeżeli śmierć nastąpiła w ciągu trzech lat od miesiąca, w którym po raz pierwszy wypłacono emeryturę,

²³ W latach 1999–2011 składka emerytalna dzielona była w następujący sposób: ZUS — 12,22% (składka repartycyjna), OFE — 7,3% (składka kapitałowa), ustawą z 2011 r. składkę przypadającą OFE podzielono na część wpłacaną nadal do OFE oraz część wpłacaną do ZUS, rejestrując ją w postaci subkonta.

²⁴ Średnie dalsze trwanie życia ustalane jest na podstawie tablicy ogłaszanej corocznie przez prezesa GUS w Dzienniku Urzędowym Monitor Polski.

²⁵ Dla mężczyzn wynosi 25 lat, a dla kobiet został zróżnicowany (od 20 do 25 lat) w zależności od tego, w którym roku osiągną one powszechny wiek emerytalny.

osoby uposażone (wskazane przez emeryta) nabywają prawo do tzw. wypłaty gwarantowanej.

Nowy system emerytalny w miejsce formuły zdefiniowanego świadczenia wprowadził formułę zdefiniowanej składki. Świadczenie ma wówczas charakter „wynikowy” i zależy od wielkości zewidencjonowanych środków na koncie i subkoncie w ZUS oraz kapitałowych efektów środków wniesionych do OFE. Należy mieć przy tym świadomość, że na poziom świadczenia wpływać będą nie tylko uzyskiwane zarobki i staż pracy (im później przejdzie się na emeryturę, tym świadczenie będzie wyższe), lecz także takie zjawiska losowe, jak choroby, bezrobocie, kryzysy gospodarcze. Zdarzenia te ograniczają możliwości zarobkowania i wobec zredukowania zakresu redystrybucji w systemie pozbawiają ubezpieczonych dostatecznej ochrony ryzyka emerytalnego.

Stworzono system hybrydowy: publiczno-prywatny, repartycyjno-kapitałowy. Emerytalny publiczny fundusz wspólnego ryzyka zastąpiono ideą kont indywidualnych. W płaszczyźnie społecznoekonomicznej grupową solidarność ubezpieczonych zastąpiono zasadą desolidaryzacji („każdy sam sobie”), co oznacza prywatyzację ryzyka emerytalnego i przerzucenie na jednostkę (i jej rodzinę) skutków utraty dochodu z pracy, po osiągnięciu wieku emerytalnego.

Odrzucono wzajemność ubezpieczeniową bazującą na solidarności wewnątrz- i międzypokoleniowej, stanowiącej społeczną wartość dodaną, istotną w budowie kapitału społecznego. Tymczasem już ponad 80 lat temu dominowała świadomość, że „celem ubezpieczeń społecznych musi być nie zabezpieczenie jednostki przed szeregiem ryzyk, ale zabezpieczenie społeczeństwa przed ujemnymi skutkami wypadków losowych, którym jednostka ulega”²⁶. Jakie będą skutki prywatyzacji ryzyka starości, gdy z jednej strony wydłuża się prognozowane trwanie życia kobiet i mężczyzn²⁷ oraz długość życia po²⁸ przejściu na emeryturę, z drugiej zaś strony szacuje się, że świadczenia emerytalne w przyszłości będą coraz niższe w stosunku do ostatniego zarobku²⁹. Powstaje więc pytanie, czy pokolenia urodzone po 1968 r., gdy osiągną wiek emerytalny (obecnie 67 lat), będą jak ich przodkowie zdani w okresie coraz dłuższej starości na pomoc rodziny lub opieki społecznej, bo majątek tylko nielicznym zabezpieczy godne życie?

²⁶ Por. K. Duch, *Ubezpieczenie społeczne*, Warszawa 1934, s. 292.

²⁷ Prognozowane trwanie życia dla kobiet w latach 2010–2035 wynosi 79,8–82,9, a dla mężczyzn 71,4–77,1, GUS, Prognoza ludności na lata 2008–2035, www.stat.gov.pl.

²⁸ W Polsce długość życia kobiet po 65. roku życia wynosi obecnie 19,5 roku, a mężczyzn 15 lat.

²⁹ Według szacunków Komisji Europejskiej świadczenia te będą stanowić od 49% ostatniego zarobku w 2015 r., do 18,7 % w 2060 r. Por. Komisja Europejska, 2012, Ageing Report.

PARADIGMS OF OLD AGE PENSION INSURANCE

Summary

Living up to old age is probable but uncertain. Every generation tried to find ways to minimise negative, both biological and economic, effects of old age, when people lose their abilities and possibilities to earn money. This gave rise to the old age pension insurance. It is based on paradigms, i.e. specific social and economic rules, defining an attitude towards older people, level of solidarity between generations and public authorities' social functions. The reforms conducted in the 1990s in most of the post-socialist countries deeply changed the rules of organisation and functioning of old age pension systems as well as their roles in the society. The key paradigms, i.e. insurance reciprocity based on solidarity and collective prudence, were rejected and replaced with the idea of non-solidarity ("everyone is responsible for themselves"), which involves privatisation of pension risk and making an individual bear the consequences of loss of earnings upon reaching retirement age.